

Metody výtvarné výchovy jako metody resocializace dětí v mateřské škole

Kateřina Kasalová

Bakalářská práce
2009

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Fakulta humanitních studií

Ústav pedagogických věd

akademický rok: 2008/2009

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: Kateřina KASALOVÁ

Studijní program: B 7507 Specializace v pedagogice

Studijní obor: Sociální pedagogika

**Téma práce: METODY VÝTVARNÉ VÝCHOVY JAKO METODY
RESOCIALIZACE DĚTÍ V MATEŘSKÉ ŠKOLE**

Zásady pro vypracování:

Teoretická část

- pojem resocializace (resocializace dětí s vývojovými poruchami, dětí ze sociálně znevýhodněného prostředí, dětí s různými typy postižení)
- arteterapie - formy, cíle a cílové skupiny, osobnost arteterapeuta
- indikace arteterapie (sociální problémy, arteterapie a duševní poruchy, arteterapie s mentálně postiženými a autistickými dětmi)
- arteterapeutické metody (modelování z hlíny v arteterapii)

Praktická část

- individuální a skupinová práce s dětmi v mateřské škole, za použití technik arteterapie
- pozorování dítěte zdravého a dítěte ze sociálně znevýhodněného prostředí (porovnání)

Rozsah práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

CAMPBELOVÁ, J. Techniky arteterapie. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-428-1

Časopis - INFORMATORIUM, časopis pro výchovu a vzdělávání dětí od 3 do 8 let v MŠ a ŠD, Portál

MLČÁK, Z. Diagnostické využití dětské kresby v práci učitele. Ostrava: Scholárům, 1996. ISBN 80-86058-05-0

ROSELINE, D. Kresba jako nástroj poznání dítěte. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-415-7

SUTTNEROVÁ, E. Automatická kresba Artrelax. Plzeň: Nava, 2006. ISBN 80-7211-225-2

ŠICKOVÁ-FABRICI, J. Základy arteterapie. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7363-408-3.

VÁGNEROVÁ, M. Psychopatologie pro pomáhající profese. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-414-4

Vedoucí bakalářské práce:

doc. PaedDr. Marcela Musilová, Ph.D.

Ústav pedagogických věd

Datum zadání bakalářské práce:

18. února 2009

Termín odevzdání bakalářské práce:

15. května 2009

Ve Zlíně dne 18. února 2009

L.S.

prof. PhDr. Vlastimil Švec, CSc.
děkan

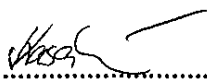
Mgr. Soňa Vávrová, Ph.D.
vedoucí katedry

PROHLÁŠENÍ AUTORA BAKALÁŘSKÉ/DIPLOMOVÉ PRÁCE

Beru na vědomí, že

- odevzdáním diplomové/bakalářské práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby ¹⁾;
- beru na vědomí, že diplomová/bakalářská práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k prezenčnímu nahlédnutí;
- na moji diplomovou/bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3 ²⁾;
- podle § 60 ³⁾ odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- podle § 60 ³⁾ odst. 2 a 3 mohu užít své dílo – diplomovou/bakalářskou práci - nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);
- pokud bylo k vypracování diplomové/bakalářské práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), nelze výsledky diplomové/bakalářské práce využít ke komerčním účelům.

Ve Zlíně6.5.2009.....

....

1) zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, § 47b Zveřejňování závěrečných prací:

(1) Vysoká škola nevydělečně zveřejňuje disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce, u kterých proběhla obhajoba, včetně posudků oponentů a výsledku obhajoby prostřednictvím databáze kvalifikačních prací, kterou spravuje. Způsob zveřejnění stanoví vnitřní předpis vysoké školy.

(2) Disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce odevzdané uchazečem k obhajobě musí být též nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněny k nahlázení veřejnosti v místě určeném vnitřním předpisem vysoké školy nebo není-li tak určeno, v místě pracoviště vysoké školy, kde se má konat obhajoba práce. Každý si může ze zveřejněné práce pořizovat na své náklady výpisy, opisy nebo rozmnoženiny.

(3) Platí, že odevzdáním práce autor souhlasí se zveřejněním své práce podle tohoto zákona, bez ohledu na výsledek obhajoby.

2) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 35 odst. 3:

(3) Do práva autorského také nezasahuje škola nebo školské či vzdělávací zařízení, užije-li nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu k výuce nebo k vlastní potřebě dílo vytvořené žákem nebo studentem ke splnění školních nebo studijních povinností vyplývajících z jeho právního vztahu ke škole nebo školskému či vzdělávacího zařízení (školní dílo).

3) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 60 Školní dílo:

(1) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení mají za obvyklých podmínek právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla (§ 35 odst.

3). Odprá-li autor takového díla udělit svolení bez vážného důvodu, mohou se tyto osoby domáhat nahrazení chybějícího projevu jeho vůle u soudu. Ustanovení § 35 odst. 3 zůstává nedotčeno.

(2) Není-li sjednáno jinak, může autor školního díla své dílo užít či poskytnout jinému licenci, není-li to v rozporu s oprávněnými zájmy školy nebo školského či vzdělávacího zařízení.

(3) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení jsou oprávněny požadovat, aby jim autor školního díla z výdělku jím dosaženého v souvislosti s užitím díla či poskytnutím licence podle odstavce 2 přiměřeně přispěl na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložily, a to podle okolností až do jejich skutečné výše; přitom se přihlédne k výši výdělku dosaženého školou nebo školským či vzdělávacím zařízením z užití školního díla podle odstavce 1.

ABSTRAKT

Bakalářská práce pojednává o působení výtvarné výchovy na socializaci dětí do kolektivu v mateřské škole. Popisuje jednotlivé techniky výtvarné výchovy a jejich použití. Seznamuje s využitím arteterapie, při práci s dětmi předškolního věku a popisuje jednotlivé arteterapeutické techniky. Teoretická část plynule přechází do praktické části.

Praktická část je zaměřena na pozorování určité skupiny dětí předškolního věku. S těmito dětmi jsou individuálně prováděny některé arteterapeutické testy. Stejně tak je v praktické části zdokumentována skupinová arteterapie prováděna s jinou skupinou dětí v mateřské škole. Praktická část je provázena fotkami.

Klíčová slova: arteterapie, děti, mateřská škola, výtvarné techniky, kresba, cílové skupiny, kazuistika.

ABSTRACT

This thesis deals with impact of arts on socialization of children in nursery school collective. Different art techniques and their applications are described. The paper informs about utilization of art therapy among pre-school children and describes individual art therapy techniques. The theoretical part proceeds to the practical part fluently.

Practical part is oriented to the survey of specific group of pre-school children. Several individual art therapy tests are performed with these children. At the same time, group art therapy accomplished with the second group of children in the nursery is documented in the practical part of this thesis. Practical part is provided with photographs.

Keywords: art therapy, children, nursery school, arts, drawing, target group, casuistry.

Děkuji paní doc. PaedDr. Marcele Musilové, Ph.D. za velmi ochotnou a užitečnou pomoc, kterou mi poskytla jako vedoucí mojí bakalářské práce.

Ve Zlíně 6.5.2009

Kateřina Kasalová

OBSAH

ÚVOD.....	9
I TEORETICKÁ ČÁST.....	10
1 KRESLENÍ JAKO CESTA K SEBEPOZNÁNÍ.....	11
1.1 RESOCIALIZACE VÝTVARNOU VÝCHOVOU.....	12
1.2 KRESBA V ARTETERAPII.....	13
1.2.1 Kresba lidské postavy.....	13
1.2.2 Test domu.....	15
1.2.3 Kresba začarované rodiny.....	16
1.2.4 Test stromu.....	17
1.3 VÝVOJOVÁ STADIA DĚTSKÉ KRESBY.....	17
1.4 SYMBOLIKA BAREV.....	18
2 VÝTVARNÉ TECHNIKY.....	20
2.1 KRESBA.....	20
2.2 MALBA.....	21
2.3 MODELOVÁNÍ A PRÁCE S HLÍNOU.....	22
2.4 PLOŠNÉ A PROSTOROVÉ VYTVÁŘENÍ A KONSTRUOVÁNÍ.....	23
3 VYMEZENÍ ARTETERAPIE.....	24
4 PRAKTICKÉ VYUŽITÍ ARTETERAPIE V MATEŘSKÉ ŠKOLE.....	25
4.1 SESTAVENÍ SKUPINY.....	25
4.2 PRŮBĚH ČINNOSTI.....	26
4.2.1 Rozehřátí.....	26
4.2.2 Hlavní činnost.....	27
4.2.3 Diskuse a závěr činnosti.....	28
5 CÍLE A CÍLOVÉ SKUPINY ARTETERAPIE.....	29
5.1 ARTETERAPIE S DĚTMI.....	29
II PRAKTICKÁ ČÁST.....	31
6 PRAKTICKÁ ČÁST.....	32
6.1 INDIVIDUÁLNÍ A SKUPINOVÁ ARTETERAPIE.....	32
6.2 METODOLOGIE KAZUISTIKY.....	32
6.3 SKUPINOVÁ ARTETERAPIE.....	47
6.3.1 Rozehřátí.....	47
6.3.2 Hlavní činnost.....	49
ZÁVĚR.....	51
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	52
SEZNAM OBRÁZKŮ.....	53
SEZNAM PŘÍLOH.....	55

ÚVOD

Téma bakalářské práce, které se zabývá výtvarnou výchovou jako metodou resocializace dětí jsem si zvolila proto, že se věnuji práci učitelky v mateřské škole. Současná doba je velmi hektická a klade značné nároky na výchovu dětí. Některé z nich mají větší problémy se socializací do skupiny ostatních dětí a osvojováním určitých společností daných norem a pravidel. Zde je právě velmi potřebné jim být oporou, pomáhat jim najít vlastní identifikaci a vést je správnou výchovou k nalezení vlastního vyjádření pocitů. Je třeba jim pomáhat, ať už mají tyto problémy kvůli svému chování, vrozeným rysům osobnosti, či určitému psychickému bloku. Protože jsou v mateřské škole děti ve věku od tří do sedmi let, nemá příliš velký smysl slovní poučování a mentorování. Dětem můžeme napomáhat různými formami her, v mém případě používáním některých metod výtvarné výchovy.

Při výběru tématu jsem se nemusela mnoho rozmýšlet. Vždy mě zajímala výtvarná výchova a odráží se to i v mé praxi učitelky. Velmi mě také zaujala arteterapie a možnosti jejího využití v praxi. Přestože se zatím nepovažuji za odborníka, některé techniky jsou mi hodně blízké a rozpracuji je podrobně v teoretické části. V praktické části je využiji v rámci arteterapie.

Cílem práce v teoretické oblasti bude souhrnně rozebrat vliv výtvarného umění na dětskou psychiku uvedeného věku. V praktické části budu hlavně rozvíjet prosociální chování dětí ve skupině a sledovat rozdíly mezi jednotlivými dětmi prostřednictvím individuální i skupinové arteterapie.

Při své práci učitelky v mateřské škole, se setkávám s pozoruhodnými případy dětí, které podrobně rozpracuji v pěti kazuistikách. Součástí kazuistik budou některé kresebné arteterapeutické testy doprovázené fotkami dětských kreseb.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 KRESLENÍ JAKO CESTA K SEBEPOZNÁNÍ

Děti předškolního věku se seberealizují prostřednictvím kreslení. Dá se říci, že je to nejjednodušší technika výtvarné výchovy.

Postačí pouze pastelky, čistý papír a dítě se ponoří do světa fantazie. Ne vždy mají děti zájem o kreslení. Možná se jim zrovna nechce nebo mají důležitější práci. V žádném případě nesmíme děti do výtvarných aktivit nutit. Mohlo by se také stát, že o tyto aktivity ztratí zájem. Aby děti výtvarné činnosti zaujaly a bavily, je vhodné jim nabídnout širokou škálu možností. Výtvarné činnosti je třeba dětem nabízet po celou dobu pobytu v mateřské škole. Je důležité, aby měly svůj výtvarný koutek stále v pohotovosti a kdykoliv mohly zasednout za výtvarný stůl. (A. Kucharská, 2000)

Při postupu bychom měli dodržovat určité zásady.

Krokem číslo jedna je motivace k činnosti. Chceme-li, aby obraz měl konkrétní podobu, je třeba děti dostatečně motivovat určitým příběhem, pohádkou či prožitým zážitkem. Děti, které si neví rady můžeme inspirovat konkrétním obrázkem. Potom je důležité opět obrázek někam ukryt a nenechat jej k dispozici dítěti po celou dobu kreslení. Tyto děti možná nebudou mít svůj obraz příliš originální, ale zvýší se jim sebevědomí a příště již nebudou inspiraci potřebovat.

U dětí, které si příliš ve výtvarném projevu nevěří, bude zřejmě nutná pomoc dospělého. Tato asistence samozřejmě vůbec nevádí, pokud se to nestane pravidlem. Úmyslem této pomoci je v první řadě překonat strach a stud dítěte z vlastního výtvarného projevu, ne dopomáhat k lepším výsledkům.

Pro rozvoj dětské kreativity je také důležitá šířka výtvarných aktivit, které dětem nabízíme. Zájem o výtvarné činnosti může oslabit zejména stereotyp. Pro začátek stačí pastelky vyměnit za štětec s barvami nebo za prstové barvy. Dalšími prostředky mohou být jakékoliv přírodniny, které si děti samy nasbírají při vycházce v lese.

Mezi dětmi jsou samozřejmě velké rozdíly. Ne každé dítě hned začne samostatně pracovat na svém výtvaru, ale čeká na radu. Jiné dítě se do činnosti vrhne po hlavě a nic ho nemůže od kreslení či malování oddělit. Je také důležité dát dětem při práci dostatek času. Pokud je dítě v časovém presu, nemůžeme čekat, že výsledek bude podle našich představ. Proto dětem, které jsou pomalejší dopřejeme dostatečně dlouhou dobu na výtvarnou aktivitu. Naopak dětem, které jsou s prací brzy hotovy, nabídneme stranou jinou aktivitu.

Závěrečné hodnocení práce je pro dítě velmi důležité. Hodnocení musí být vždy kladné. Na každém výtvaru je nutné najít něco kladného, tento klad vyzdvihnout a pochválit. Dítě tak získá lepší sebevědomí a příště bude mít o výtvarnou činnost opět zájem.

K dětským pracem musíme přistupovat obezřetně, obzvláště k těm, které mají motorické obtíže. Tyto děti mají často velmi nízké sebevědomí o svých schopnostech, ve kterém je bohužel často utvrzují ostatní děti. Hodnocení je nutné provádět velmi opatrně a opět najít co nejvíce kladů na samotném výtvaru. Děti mají z dobrého výsledku největší radost, pokud mu najdou určité upotřebení - například dárek pro maminku. (A. Kucharská, 2000)

1.1 Resocializace výtvarnou výchovou

Jakmile si dítě začíná osvojovat pravidla života ve společnosti, dochází k socializaci dítěte. S pojmem socializace úzce souvisí pojem resocializace. Ne všechny děti se dokáží do kolektivu bez problémů začlenit. Tyto děti kvůli svým vrozeným rysům osobnosti nebo určitým psychickým blokům mají větší potíže s přijetím ostatními dětmi ve skupině. Patří sem například děti agresivní nebo naopak velmi plaché. Správný přístup v mateřské škole jim může se socializací pomoci. Jelikož dětem předškolního věku jsou velmi blízké výtvarné činnosti, mohou jim se začleněním do kolektivu pomoci právě některé techniky arteterapie. Při arteterapeutickém tvoření je u dětí podporována zejména tvořivost a spontaneita. Pedagog by měl děti při tvorbě povzbuzovat a v žádném případě nezasahovat do jejich práce. Úkolem pedagoga je také dostatečná motivace k činnosti. Samozřejmostí by mělo být vytvoření a udržení tvořivé atmosféry ve skupině. Po skončení samotné práce pedagog naváže s dětmi rozhovor o tom co prožívaly během tvoření a pobízí je k vlastnímu slovnímu vyjádření. Necháme každého malíře, aby nám svůj výtvar představil. Každá práce si zaslouží patřičný obdiv a kladné hodnocení. Vytvořená díla si také zaslouží svou výstavu. (Hádlíková, 2003)

„Malé děti mají na výtvarné činnosti rády objevování, nové zkušenosti a experimenty.“ (M. Kohlová, 1996, s.15)

Děti na kresbě fascinuje to, že se setkávají s tajemstvím a prožívají radost z úspěchu. Díky výtvarným činnostem děti zkoumají svět a neustále objevují nové věci. Tyto činnosti vedou ke zklidnění živějších dětí a naopak uzavřenějším dětem se může zdravě zvyšovat sebevědomí. V procesu tvoření, často působí dospělí jako narušitelé. Někdy se totiž snaží na děti přenášet názor, že výsledek je ta nejdůležitější část procesu, což může děti velmi stresovat. Důležitým krokem je dítěti obstarávat motivující materiál a nechat ho, aby se samo výtvarně vyjadřovalo. Není dobré dítěti přímo diktovat co má malovat. Důležité je ponechat dítěti co nejvíce vlastního prostoru k vyjádření. (M. Kohlová, 1996)

1.2 Kresba v arteterapii

Kresba nám může napovědět, jestli dítě trpí nějakým problémem. Nejenže odhalí povahové rysy dítěte, ale také agresivitu, hyperaktivitu, či nízké sebevědomí. Pomocí arteterapeutických kresebných testů, můžeme zjistit určité poruchy osobnosti i stupeň intelektuálního vývoje. Zdravé dítě začíná okolo druhého roku čmáranicemi, potom hlavonožci a nakonec zvládne nakreslit lidskou postavu. Děti s opožděným vývojem některé části lidského těla opomíjejí. Kreslením rozvíjejí pozorovací schopnost a převádějí v rámci svých možností do skutečnosti jejich vidění obličejů, postav, barev, rozměrnosti postav, zvířat či objektů. Dětský obraz většinou nevystihuje přímo skutečnost, jelikož tuto skutečnost dítě ve své kresbě deformuje. Vyzdvihuje ve své kresbě detaily, které jsou pro něj důležité. Tato skutečnost je velmi významná pro arteterapeutickou diagnostiku. (J. Šicková – Fabrici, 2008)

„V arteterapii jde o celostní hodnocení výtvarného artefaktu, ne o atomizované posuzování jednotlivých detailů.“ (J. Šicková – Fabrici, 2008, s. 104)

Kresebné testy používají při práci s dětmi zejména psychologové a psychiatři. Díky těmto testům se jim dostane celkové diagnostiky schopností dítěte. Při testech je potřeba si všímat celkového chování jedince při kreslení a zaznamenávat jeho komentáře k výslednému dílu. Rozhovor po skončení kreslení je velmi důležitý. Může poskytnout pohled do všech aspektů kresby.

Například při kresbě postavy hraje velmi významnou roli velikost. Velká figura může nastínit agresivitu a naopak malá figura může signalizovat jak nízké sebevědomí, tak deprese. Množství detailů v kresbě naznačuje, jak dokáže dítě vnímat okolní svět. Nedostatek detailů může signalizovat depresi nebo vnitřní prázdnotu. Přiměřené gumování v kresbě je dovoleno, protože dítě může mít schopnost být kritické ke svému výtvoru. Přílišné gumování může naznačit konflikty v samotném dítěti nebo v objektu jež znázorňuje kresbou. (J. Šicková – Fabrici, 2008)

Následně rozeberu tři typy kresebných testů, které také zařadím do praktické části.

1.2.1 Kresba lidské postavy

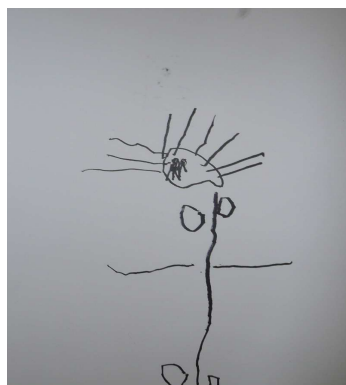
Nejčastějším námětem dětské kresby je kresba lidské postavy. Poprvé se s touto kresbou setkáváme mezi třetím a čtvrtým rokem. Čmáranice, které vznikají kolem třetího roku mají nejčastěji oválnou formu. Z tohoto oválu se již rodí první obraz lidské postavy.

Tento prvotní obraz lidské postavy je nazýván „hlavonožec“. Ovál, který působí na obrázku dominantně, není vnímán jako hlava. Dá se říci že znázorňuje celé tělo,

ze kterého vycházejí čáry – končetiny. Postupem času přibývá detailů jako jsou oči, nos, ústa, vlasy. Pro děti v rozmezí tří až čtyř let nehraje trup postavy důležitou roli, proto ho ve svých kresbách nenaznačují. Končetiny vycházejí přímo z oválu hlavy. Kolem pátého roku se již začíná na postavě rýsovat trup a hlava, přestože proporce ještě nejsou zcela v souladu. Kolem šestého roku se již kresba začíná zdokonalovat. Všechny části lidské postavy jsou již správně rozčleněny a na kresbě přibývá více detailů. (J. Šimíčková a kol., 2005)

V kresbě postavy se mohou projevovat pocity dítěte ke své osobě. Terapeut nebo pedagog si při kresbě všímá zejména velikosti postavy, umístění na formátu papíru, spontaneity nebo rigidity kresby, ale také přítlaku na linku. Neméně důležitou roli hrají detaily ve tváři nebo oblečení. Některé poruchy v kresbě se mohou projevovat jako šilhání, znázornění genitálií, ruce bez prstů apod. Při diagnostice dětské kresby je velmi důležité vzít v úvahu věk dítěte. (J. Šicková – Fabrici, 2008)

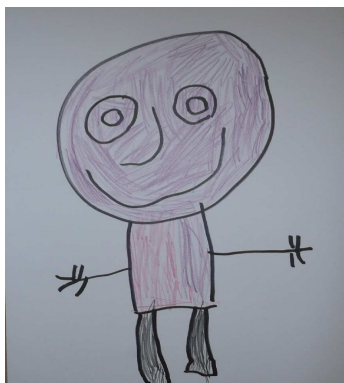
Vývoj kresby lidské postavy

Obr. 1: Kresba postavy, chlapec 3 roky.

Obr. 2: Kresba postavy, chlapec 3 roky.

Obr. 3: Kresba postavy,
chlapec 4 roky.

Obr. 4: Kresba postavy,
dívka 5 let.

Obr. 5: Kresba postavy,
dívka 6 let.

Obr. 6: Kresba postavy,
chlapec 7 let.

1.2.2 Test domu

„Kresba domu symbolizuje vlastní obraz dítěte, obraz jeho těla, jeho vyspělost, kontakt s realitou a citovou zralost.“ (J. Šicková – Fabrici, 2008, s.106)

„Dveře reprezentují schopnost dítěte ke kontaktu s jinou osobou. Otevřené dveře symbolizují silnou potřebu citové vazby. Vynechání dveří může znamenat stáhnutí, uzavření se pro okolí. Okna – to jsou jakési oči do okolí, do prostředí. Indikují normální vývoj dítěte. Nepřítomnost oken je znakem uzavřenosti, strachu dítěte, nemožnosti nahlédnutí do jeho nitra.“ (J. Šicková – Fabrici, 2008, s.107)

Někteří experti se domnívají, že kresba domu je i reflexí vztahu k rodině. Pokud bychom měli kresbu domu umístit na žebříček oblíbenosti u dětí, zaujal by druhé místo, těsně pod kresbou lidské postavy. Podle výzkumů se v šedesáti procentech dětských spontánních

kreseb objevuje dům. Zajímavé je, že toto pravidlo se vyskytuje zejména u šestiletých dětí. Hodnotitel si opět všímá velikosti, umístění, perspektivy a množství detailů. Při tomto testu se dají výborně vyhodnotit detaily jako jsou například dvěře, okna nebo komín.

Dalším výrazným znakem jsou stěny. Slabé stěny, mohou signalizovat zranitelné ego dítěte. Komín je symbol tepla a zázemí. Střecha a její proporce indikují fantazii dítěte. Stejně jako při kresbě lidské postavy klade terapeut dítěti otázky o kresbě. (J. Šicková – Fabrici, 2008)

1.2.3 Kresba začarované rodiny

Pokud nás zajímají rodinné vztahy u pozorovaného dítěte, vyzveme ho ke kresbě začarované rodiny. Dítě si má představit, že přišel kouzelník a začaroval jeho rodinu do zvířátek. Namaluje každého člena rodiny v podobě nějakého zvířete. Podle posledních výzkumů je dokázáno, že děti často přisuzují zvířatům lidské vlastnosti. Například pes působí věrně, kamarádsky, spolehlivě. Kočka - přítulně a hravě. Medvěd – silně, lenivě. Kůň – hbitě, věrně a spolehlivě. Lev – silně a nebojácně. U této techniky je velmi důležitý rozbor obrázku. Zvíře, které dítě naleslo, může mít totiž zcela odlišný význam než se nám jeví. Výzkumy arteterapeutů opět prokazují, že děti z úplných rodin často znázorňují otce jako psa a matku jako kočku. Dětem totiž tyto dvě zvířata evokují tradiční pár díky pohádce K. Čapka. Mezi další zvířata, která často zastupují otce jsou tygři, lvi, medvědi, koně či sloni. Tato zvířata totiž znázorňují sílu a odvahu. Matky jsou většinou v zastoupení motýlů, koček, včel nebo labutí. Uvedená zvířata spíše znázorňují jemnost a přítulnost. (J. Šicková – Fabrici, 2008)

U dětí z neúplných rodin můžeme často vidět matku v zastoupení typicky „mužského“ zvířete, které evokuje autoritu a sílu. Tento jev se dá vysvětlit tak, že matka na sebe vlastně přebírá mužskou roli v rodině, kde otec chybí. U některých dětí z neúplných rodin se objevuje otec jako pták, motýl či moucha. Symbolizuje to otce jako návštěvníka, který se v rodině občas objeví, ale brzy zase odchází. Při porovnávání kreseb dětí z úplných a neúplných rodin můžeme říci, že se často odlišují. Po dokončení každé kresby je nezbytné si s dítětem promluvit o jeho výtvoru. Pokud se dítě samo nerozpovídá, můžeme mu klást srozumitelné otázky. Často se stává, že týrané děti samy sebe znázorňují jako drobný hmyz. (J. Šicková – Fabrici, 2008)

1.2.4 Test stromu

„Dítě nakreslí takový strom, který nejvíce reflektuje jeho city“ (J. Šicková-Fabrici, 2008, s. 106)

Vnitřní sílu a city dítě promítá do kresby kmenu. Pokud se v kmenu nachází výrůstky nebo díry, může to signalizovat deprese či traumata dítěte. Znakem flexibility jsou správně rostlé větve u stromu. Zda je dítě stabilní či labilní osobnost, nám mohou naznačit kořeny stromu. Správně rostlé kořeny, zapuštěné do země jsou známkou pozitivního vývoje dítěte, opakem jsou vyčnívající kořeny.

Pokud dítě dokončí kresbu, je nutné s ním provést verbální rozbor: „Jaký druh stromu jsi nakreslil? Je tento strom zdravý? Je živý nebo mrtvý? Má semena? Má plody? Kde stojí? Jaké je právě roční období? Která část stromu je nejlepší? Která je nehorší?“ (J. Šicková-Fabrici, 2008, s.106)

Při kresbě stromu si všímáme zda dítě kreslí s chutí, jak umisťuje kresbu na formát papíru, velikosti stromu a jeho detailů.

1.3 Vývojová stadia dětské kresby

„Analýza dětských kresebných projevů ukázala existenci určitých typických vývojových znaků, které jsou do jisté míry závislé na chronologickém věku“ (J. Šimíčková a kol., 2005, s. 73)

Podle M. Fürsta (1997) rozlišujeme následující stadia vývoje dětské kresby:

1) Fáze čmárání

„Dítě objevuje, že rytí nebo tlačení zanechává trvalé stopy. To je začátek kreslení.“ (M. Fürst, 1997, s. 158)

Stadium čmárání začíná u dítěte již před druhým rokem věku. Při kreslení záleží na emocionálním vztahu dítěte k zobrazovanému předmětu. V těchto počátcích kreslení dochází zejména k nacvičení kreslících a psacích pohybů, také dochází k rozvoji jemné motoriky.

2) Symbolické stadium

Toto stadium přichází postupně, po třetím roce života. Kresba dítěte začíná pomalu dosahovat určitého významu spojovaného s realitou. Dítě kreslí jen to, co se mu skutečně líbí a k čemu má kladný vztah.

„Lineární náčrt je již kresbou uvědomělou a tématicky zaměřenou často na člověka. Toto stadium je výrazem difuzního a dosud komplexního vnímání světa, vněmž fantazie dítěte splývá s realitou.“ (J. Šimíčková a kol., 2005, s. 74)

3) Naivní realismus

Naivní realismus přichází mezi 5-8 rokem.

„Zobrazování je podřizováno vyprávěcímu momentu. Dítě nekreslí co vidí, nýbrž co zná.“ (M. Fürst, 1997, s. 160)

Dítě kreslí podle svých představ a fantazie. Na svých obrázcích začíná rozlišovat určité znaky. Kresba se tak začíná stávat dvojdimenzionální a přibývá tak čím dál více detailů, které kresbu obohacují. (J. Šimíčková a kol., 2005)

1.4 Symbolika barev

„Barvy mají v arteterapii psychologický, estetický a kulturní kontext. Vliv barev a barevných kombinací na psychické a fyzické zdraví člověka je prokázán.“ (J. Šicková – Fabrici, 2008, s. 115)

J. Šicková-Fabrici (2008) ve své knize uvádí následující symboliku barev:

Bílá barva

Je symbolem jasnosti a čistoty, může také vyjadřovat nevinnost a naivitu. Pokud někdo ve starším věku výrazně preferuje bílou barvu, může to vyjadřovat jeho nezralou osobnost. Naopak pokud jsou jiné barvy doplňovány bílou barvou, jedná se o vyzrálou osobnost. V arteterapii některé týrané či zněužívané děti používají bílou barvu na bílý papír. Ukrývají a potlačují tak něco uvnitř.

Černá barva

Symbolizuje tajemství nebo smutek. Časté používání černé barvy v dětských kresbách, signalizuje depresi nebo prožívané trauma.

Červená barva

Znázorňuje sílu, život a vitalitu. Červená barva se vyskytuje hodně v kresbách agresivních či hyperaktivních dětí.

Růžová barva

Symbolizuje lásku, ale také nezralost a naivitu. U dětí se vyskytuje růžová barva velmi často, jelikož děti vidí svět mnohem hezčí než skutečně je. Pokud dítě používá kombinaci růžové a černé barvy, může to signalizovat negativní pocity o sobě samém.

Modrá barva

V diagnostice hraje modrá barva velmi významnou roli. Pokud je použita na neobvyklých místech například modrý strom, může signalizovat prožité trauma. Většinou je modrá barva používána u dětí, protože jim asociuje barvu nebe, moře. V psychoanalytickém kontextu vyjadřuje modrá barva vztah k matce.

Žlutá barva

Patří do základních teplých barev. V psychoanalytickém kontextu žlutá barva vyjadřuje vztah k otci. Podporuje duševní kapacitu člověka a odpor ke žluté může také v některých případech znázorňovat strach.

Zelená barva

Kladně ovlivňuje nervový systém a je barvou rovnováhy. Je známé, že zelená uklidňuje a symbolizuje naději. Podle amerických arteterapeutů, týrané děti zejména používají kombinaci zelené a červené barvy v bizarních kombinacích, například červenozelený déšť.

Šedá barva

Šedou barvu, stejně jako černou používají děti, které se ocitají v depresi nebo prožily trauma.

Hnědá barva

Hnědá je barvou trpělivosti, spolehlivosti a síly. Hnědou barvu preferují zejména lidé, kteří jak se říká „stojí nohama pevně na zemi“. Na druhou stranu mají často hnědou v oblíbení depresivní lidé.

Oranžová barva

Je to barva síly a nebojácnosti. Působí velmi kladně a energicky. Oranžová může pomoci lidem, kteří upadají do depresí, jelikož působí velmi pozitivně.

„Mezi barvami, podobně jako mezi lidmi, existují různé vztahy. Je důležité si všimnout, jaké barevné kombinace nebo konstelace klient používá.“ (J. Šicková-Fabrice, 2008, s.120)

Při diagnostice barev je opět potřeba postupovat velmi citlivě, obzvláště u dětí. Děti předškolního věku totiž ve svých kresbách a malbách barvu používají pro zážitek z barevného efektu.

2 VÝTVARNÉ TECHNIKY

2.1 Kresba

Podle E. Berkové, E. Knotkové (1995) můžeme dětskou kresbu rozdělit do těchto stadií:

Kresba 3-4 roky

Při práci je důležité zejména rozvíjení dětské představivosti, fantazie a tvořivosti. Důležitým prvkem při samotné práci, je komunikace mezi pedagogem a dítětem. Zpočátku používáme větších formátů papíru a silnějších grafických materiálů, které postupně zmenšujeme.

Některé zásady pro kresbu s dětmi 3-4 roky

1. Zpočátku děti učit hravou formou zacházet s výtvarným materiálem a s jeho vlastnostmi. Začínáme s měkkými materiály - voskový pastel, křídový pastel, rudka, uhel.
2. Snažit se, aby se děti nejdříve vyjádřily spontánní znakovou kresbou - jablko, strom, dům.
3. Rozvíjet grafický typ lidské figury, postupné obohacování figury o některé detaily.
4. Dokázat zachytit některé věci nebo děje z prostředí například - dopravní prostředky, zvířata nebo prostředí ve kterém se nachází.
5. Seznamování s různými výtvarnými technikami a metodami.

Kresba 4-5 let

Pokračuje rozvoj výtvarného vyjadřování osvojováním výtvarných poznatků.

Některé zásady pro kresbu s dětmi 4-5 let

1. Učit děti lehce a správně držet kreslířské materiály a nástroje.
2. Kreslit plynule a využívat celé plochy nabízené k práci.
3. Rozvíjet výtvarné vyjadřování představ o věcech dětem blízkých.
4. Obohacovat grafický typ lidské figury o důležité detaily.
5. Naznačit výtvarně vzájemné vztahy znázorněných postav.

Kresba 5-6 let

Prohlubovat a rozvíjet zkušenosti a dovednosti dětí technickými a výrazovými možnostmi grafického materiálu.

Některé zásady pro kresbu s dětmi 5-6 let

1. Rozvíjet grafický typ lidské postavy a figury v určité dějové souvislosti.

2. Rozvíjet grafický typ zvířecí figury – pokusit se znázornit charakteristické rysy zvířecí figury v různých pozicích i v pohybu.
3. Graficky naznačit vzájemné jednání postav a znázornit vzájemné vztahy v dějových situacích.
4. Výtvarně zvládnout naznačení plochy či určitého prostoru nebo krajiny.
5. Experimentování s různými výtvarnými technikami.

2.2 Malba

Podle E. Berkové, E. Knotkové (1995) stejně jako rozdělujeme stadia kresby podle věku dětí, dělíme také malbu a modelování.

Malba 3-4 roky

„Cílem je poznávání základních výtvarných vyjadřovacích prostředků, materiálů a postupů. Osvojování výtvarných zkušeností a dovedností. Rozvoj fantazie, tvořivosti i vztahu k barvě“. (E. Berková, E. Knotková 1995, s. 19)

Děti v tomto věku seznamujeme se všemi vlastnostmi barvy nejprve hravou formou. Dítě by mělo poznat všechny její vlastnosti a možnosti (zapouštění do mokrého podkladu, otiskování, roztírání barevné skvrny prstem). Děti zpočátku nedokáží barvu nanášet na výkres plošně, proto má jejich malba spíše charakter kresby. Při samostatné práci u dětí podporujeme samostatnost a spontánnost.

Malba 4-5 let

U dítěte stále převládá spíše kreslení štětcem než malba. Pokud dítě v některé části obrazu cítí objem, začíná již vyplňovat plochu. Začíná i pomalu naznačovat prostor.

Některé zásady pro malbu dětí 4-5let

1. Seznamovat děti s barvou – pomocí různých her s barvami, například dotváření barevných skvrn.
2. Učit děti pracovat bez obav s širší barevnou paletou a štětcem.
3. Nenásilnou formou děti vést k plošnému nanášení barvy a k naznačení pozadí.
4. Využívat celou plochu papíru k výtvarnému vyjadřování, nabízet různé formáty papíru.
5. Seznamovat děti s vlastnostmi barev – krycí vlastnosti, možnosti zapouštění barev nebo míchání barev.

Malba 5-6 let

Děti v tomto věku by již měly uplatňovat zkušenosti s barvou a rozvrhnout si práci po celé ploše. Děti si samy připravují pomůcky k malbě, které se nacházejí na dobře dostupném místě.

Některé zásady pro malbu dětí 5-6 let

1. Experimentování s barvami – hra s barevnou skvrnou, hledání tvaru v barevné skvrně, zapouštění barev.
2. Seznamovat děti s krycími vlastnostmi barev a tvoření nových odstínů mícháním barev.
3. Vyjadřovat se prostřednictvím barev a volit barvy pro určité situace, například jarní louka.

2.3 Modelování a práce s hlinou

Na rozdíl od kresby a malby, modelování zprostředkovává dětem vyjádření svých představ trojrozměrně. Prostřednictvím modelování se u dětí rozvíjí jemná motorika, představivost a zároveň zručnost. Dětem bychom měli nabídnout dostatek podnětů, které můžeme najít jak v přírodě, tak v domácím prostředí. Velkou úlohu zde hraje rozvoj hmatu. Hmat je důležitý pro poznání různých vlastností materiálů (hrubost, jemnost, tvrdost) i pro jejich zpracování.

Materiály vhodné pro modelování jsou keramická hlína, plastelína, modurit, těsto, písek, sníh.

Modelování 3-4 roky

Dětem nejdříve nabízíme hry s materiály, které jsou pro seznámení s novou technikou velmi důležité a přínosné. Postupně zařazujeme modelování, které klade větší nároky na jejich soustředěnost. Opět platí pravidlo, že děti do ničeho nenutíme, ale podporujeme jejich spontánnost a kreativitu.

Některé zásady pro modelování s dětmi 3-4 roky

1. Experimentování s modelovací hmotou, čímž dochází k poznávání vlastností hmoty bez nároku na znázornění určité představy.
2. Vést děti k záměrnému tvarování hmoty, vymačkáváním, krouživým pohybem, plácáním, vytahováním.
3. Seznamovat děti s dalšími způsoby práce – slepování tvarů, uhlazování spojů navlhčenými prsty.
4. Poznávat tvárné vlastnosti hlíny, vnímat struktury povrchu různých předmětů –

otiskování předmětů do hliněného plátu, například klíč nebo přírodniny.

5. Vytvářet předměty hloubením ze základních tvarů – vytlačováním kuličky do tvaru misky.

Modelování 4-5 let

Stupňujeme u dětí nároky na provedení všeho co by už měly zvládnout. Častěji můžeme zařazovat náměty podle vlastní volby dětí. Začínáme volit složitější témata.

Některé zásady pro modelování s dětmi 4-5 let

1. Poznávat vlastnosti a tvárné možnosti modelovací hmoty.
2. Samostatně zpracovat modelovací hmotu a zvládnout modelování základních tvarů.
3. Učit děti vytvářet celky slepováním částí – uhlazovat spoje, naznačení detailů.

Modelování 5-6 let

Nadále rozvíjíme prostorovou představivost a hmatový smysl. Děti více vedeme ke ztvárnění charakteristických detailů. Děti využívají všech poznatků, které si v minulosti osvojily a pokračují v tvořivém modelování. V tomto věku již děti umí dobře pracovat s hmotou a proto můžeme volit složitější témata ke zpracování.

2.4 Plošné a prostorové vytváření a konstruování

Tyto činnosti jsou vhodné pro děti, které mají problémy zejména s kreslením či malováním. Prostorové vytváření se organizuje formou hry, což děti velmi baví a cítí se při tom uvolněné. Zároveň podporují rozvoj sociálních dovedností, protože tyto činnosti většinou provozujeme ve skupinách. (A. Kucharská, 2000)

Tyto hry se dají výborně organizovat v přírodě za využití přírodnin. Na jedné straně u dětí rozvíjíme prosociální chování, ale také jemnou a hrubou motoriku, tvořivost a vztah k přírodě. Kromě práce s přírodninami, sem patří i hry s papírem - skládání, lepení, vytrhávání, mačkání či stříhání. Hotové výrobky mohou děti také kolorovat. Dalším vhodným materiálem je textil. Textil má výborné vlastnosti jako měkkost a poddajnost. Tyto vlastnosti děti samozřejmě velmi oceňují. Stejně tak jdou využívat například kousky kůže, hobliny, odřezky dřeva nebo dýha. (A. Kucharská, 2000)

„Při tomto vytváření opět platí všechny zásady tvořivosti – nevnucovat dítěti vzor, ale poskytnout mu vhodnou motivací podmínky pro jeho vlastní tvorbu.“ (E.Berková, E. Knotková, 1995, s. 27)

3 VYMEZENÍ ARTETERAPIE

Arteterapií v širším smyslu rozumíme léčbu uměním. Používání a využití hudebních, tanečních a výtvarných metod. Arteterapie v užším významu představuje jednu z léčebných technik výtvarného umění.

„Arteterapie receptivní je vnímání uměleckého díla vybraného s určitým záměrem arteterapeutem. Cílem je lepší pochopení vlastního nitra, poznávání pocitů jiných lidí. Arteterapie produktivní znamená použití konkrétních tvůrčích činností (kresby, malby, modelování) nebo intermediálních aktivit (tj. činností propojující různá média), happeningu u jednotlivce či skupiny.“ (J. Šicková – Fabrici, 2008, s. 30)

Když divák vnímá výtvarné umění, vyžaduje to jeho vcítění. Vcítění se může měnit podle současného emocionálního rozpoložení diváka. Návštěva výstav a galerií, různé použití videozáznamů a projekcí patří k receptivní arteterapii. (Theodor Fechner, in J. Šicková – Fabrici, 2008)

„Český pedagog Zicha (1981) definuje arteterapii následovně: Záměrné upravování narušené činnosti organismu takovými psychologickými a speciálněpedagogickými prvky, které jsou imanentní umělecké činnosti nebo procesu umělecké tvorby.“ (in J. Šicková – Fabrici, 2008, s. 31)

Arteterapie využívá výtvarného umění spíše k osobnímu vyjádření a seberealizaci. Nesnaží se o esteticky vyhlížející výsledky, posuzované okolím. Arteterapii se mohou věnovat všichni bez omezení věkem, mentální zralostí či nadáním. Arteterapie se nejvíce rozvinula v zařízeních pro osoby duševně nemocné, kde je dodnes s úspěchem aplikována. Stejně jako u duševně nemocných může být arteterapie používána u všech osob, ať už se potýkají s nějakými vážnými zdravotními problémy, nebo jen chtějí lépe poznat své prožívání. (M. Liebmann, 2005)

„Význam symbolů pro člověka odhalil zejména C. G. Jung (viz *Man a his Symbols*, 1964). Pacienti kreslili a malovali, přičemž se učili porozumět významu svých výtvarných prací a učinit tak první krok na cestě k sebeuzdravení.“ (J. Campbellová, 2000, s. 14)

Výtvarné tvoření se stalo nedílnou součástí při komunikaci mezi psychoanalytiky a dětmi. Tvořivá hra má velký význam pro formování dětské osobnosti. Díky arteterapii má každý možnost vytvářet smysluplná výtvarná díla. Nezáleží přitom na současném rozpoložení osobnosti, ale na touze po tvořivé činnosti. (J. Campbellová, 2000)

4 PRAKTICKÉ VYUŽITÍ ARTETERAPIE V MATEŘSKÉ ŠKOLE

Arteterapie může být prováděna buď individuální formou nebo formou skupinovou.

Individuální arteterapie navazuje úzký kontakt a probíhá v naprosto důvěrně atmosféře. Tato forma je vhodná zejména pro děti, které vyžadují neustálou pozornost a jejich chování by mohlo ve skupině působit rušivým dojmem. Individuální formu bych zařadila do programu pro děti s poruchou hyperaktivity. (J. Šicková – Fabrici, 2008)

Individuální arteterapie byla více rozebrána v subkapitole 1.2 Kresba v arteterapii.

Při skupinové arteterapii probíhá sociální učení rychleji a intenzivněji. Tuto formu používají například učitelé. Při skupinové arteterapii je třeba zmínit spoustu výhod. Děti ve skupině si mohou poskytovat vzájemnou podporu a pomoc. Také si mohou vyzkoušet nové role ve skupině. Často se velmi dobře zapojují i nesmělejší děti. Účastníci skupinové arteterapie se učí dělit si role, spolupracovat a vyjadřovat samostatně svoje nápady a myšlenky. Pro pedagoga je skupinová forma arteterapie vhodnější, protože může pracovat s několika dětmi najednou.

Mezi nevýhody skupinové práce můžeme zařadit například menší důvěrnost a větší náročnost při organizaci. Děti, které se nechtějí vyjadřovat, se za někoho schovávají a interpretují jeho názory. V tomto případě si těchto dětí pedagog všimá a pokusí se je lépe vtáhnout do děje. Pokud přesto pozoruje, že to nepůjde, dítě nenutí, ale zvolí individuální formu arteterapie. (M. Liebmann, 2005)

Obě formy arteterapie budou rozpracovány v praktické části bakalářské práce.

4.1 Sestavení skupiny

Pro skupinovou arteterapii je důležitým prvkem vedoucí skupiny. Může to být jeden člověk, ale i více osob najednou. Vedoucí skupiny odpovídá za organizaci a bezpečnost při práci. Stejně tak zajistí dostatečnou místnost pro arteterapeutické tvoření. Místnost musí být dostatečně velká a světlá. Prostor musí být uspořádán tak, aby vyhovoval práci. V místnosti musí být také zajištěn klid, aby při práci nikdo nevyrušoval. Předem si arteterapeut vyčlení dostatečný časový úsek, aby čas neomezoval v žádném případě tvoření a byl tak poskytnut dostatek prostoru i pro následnou diskusi. Arteterapeut si předem přichystá veškerý pracovní materiál : barvy, nástroje pro zacházení s barvami, suchá média (voskové pastely, fixy, křídly), papír, karton, hlinu s podložkami, nůžky a tupé nože, lepicí prostředky, hadry a noviny. Všechn materiál je potřeba dětem nachystat na dobře dostupné místo. (M. Liebmann, 2005)

V neposlední řadě je potřeba si vybrat členy skupiny. Pokud vybíráme z třídy dětí stejného

věku, musíme se zamyslet, kdo bude mít z této práce největší užitek. Skupina by neměla být příliš velká a složená ze stejně zdatných dětí. Účelem skupinové arteterapie je mimo jiné také resocializace slabších členů. (M. Liebmann, 2005)

4.2 Průběh činnosti

4.2.1 Rozehřátí

M. Liebmann (2005) uvádí že, prvním krokem k úspěšné práci je navození příjemné atmosféry. Je nutné, aby se děti před začátkem jakékoliv činnosti cítily uvolněné a těšily se na nové zážitky. S dětmi si můžeme povídat o tom, co dnes celý den dělaly, co se jim nejvíce ve školce povedlo a podobně. Při úvodním rozhovoru je nezbytné vyjmenovat dětem základní pravidla, které budou při práci dodržovat. Dětem vysvětlíme, že od této chvíle budou pracovat jako jedna velká rodina ve skupině. Všechny musí pochopit, že teď nehrají samy za sebe, ale v kolektivu. Budou se spolu domlouvat na společných postupech a pedagog je bude pouze pozorovat a nebude jim radit jak postupovat.

Následovně popíši některé arteterapeutické činnosti, které budu s dětmi provádět v praktické části.

Na rozkreslení a rozeřtí můžeme zařadit například tyto aktivity:

Tělesné nebo slovní aktivity - jsou to hry na uvolnění a navození příjemné kamarádké atmosféry.

Kreslení na záda kamarádovi, plácání po těle, masáž ramen, dotýkání se barev (obdobu hry „Čáp ztratil čepičku“), zrcadlení pohybu kamaráda ve dvojici, dvojice sedí zády k sobě zaklesnutá rukama a snaží se vstát nebo se snažit znázornit pantomimou nějakou činnost.

Malovací a kresebné aktivity - při těchto aktivitách se děti nenásilnou cestou ponoří do světa barev a umění. Připraví se tak pomalu na vlastní výtvarný projev.

Zpočátku děti poznávají vlastnosti výtvarných médií.

1. **Čárání** - „Podstatou je vždy nechat pero nebo tužku volně a bez cíle bloumat nebo jít s čarou na procházku a pokračovat, dokud se na papíře neobjeví něco významného“. (M. Liebmann, 2005, s. 149)

Při čárání můžeme dětem zavázat oči. Po chvíli šátek rozvážeme a necháme je vzniklý obraz dotvořit. Při této činnosti se děti dokonale zkoncentrují.

2. **Zkoumání malování** - necháme děti aby si vyzkoušely použít k malování různé nástroje. Začneme klasickým štětcem a to nejen jeho štětinkami, ale i opačnou stranou štětce. Stejně tak použijeme houbičky, hadříky, špejle, válečky, prsty, chodidla. Děti

zkoumají jaké otisky a tvary zanechávají používané předměty.

3. **Stopy zvířat** - před malováním můžeme děti motivovat příběhem o zvířatech. Děti si představí, že jejich štětec se promění v nějaké jimi zvolené zvíře a zanechává na papíře stopy. Může to být stopa šneka, luční kobyly, ptáčka, srnky, psa nebo kočky. Dětem se ve fantazii meze nekladou.

4. **Malování různými částmi těla** - používání prstů, loktů, dlaní nebo obtiskování chodidel.

5. **Techniky mokrého papíru** - na namočený papír necháme děti natírat, případně cákat tekuté barvy. Děti používají jakékoliv odstíny barev a sledují, jak se barvy do sebe zapouštějí. (M. Liebmann, 2005)

4.2.2 Hlavní činnost

Po rozehrání je již navozena příjemná atmosféra, kterou můžeme ještě dotvořit zvukovou kulisou nebo příjemnou hudbou. Vhodné je si předem naplánovat veškeré činnosti a vyčlenit si na hlavní část dostatek času. Zvolené téma je potřeba dětem srozumitelně vysvětlit a přesvědčit se o tom, jestli všemu porozuměly. Pokud jsme již přesvědčeni, že děti všemu dostatečně rozumí, můžeme je nechat ponořit se do práce. Některé děti se do tvorby pustí okamžitě, jiné mohou mít zábrany. Nesmělejší děti necháme vyjádřit své negativní pocity a můžeme je nenásilně do práce povzbudit. Nesmí dojít k tomu, aby dítě upadlo do stresu kvůli tomu, že má svůj papír prázdný. Pedagog mu může pomoci tím, že ho diskusí o tématu práce navodí na nápady k malbě. Některé děti jsou rychle hotové, jiné potřebují více času k tvorbě. Ty rychlejší můžeme pobídnout k tomu, aby si vytvořily ještě jeden obrázek. Další variantou je dát jim jinou práci, aby nerušily ostatní děti.

Po skončení práce se děti pustí do úklidu. Úklid je vhodnější provádět před závěrečnou diskusí. (J. Campbellová, 2000)

„Aktivity zvláště vhodné pro děti jsou ty, které nabízejí odrazový můstek pro jejich přirozenou představivost, fantazii. Stejně tak se může činnost vztahovat k vnějšímu světu a ke způsobu, kterým jej nahlízejí.“ (M. Liebmann, 2005, s. 119)

Některé následující aktivity, budou opět zpracovány v praktické části.

1. Autoportréty v životní velikosti – na zemi je položen velký arch papíru. Jedno dítě se nechá ve své životní velikosti obkreslit druhým dítětem. Vytvořený obraz pak dítě samo dotvoří do výsledné podoby s veškerými detaily.

2. Klikyháky – Děti rozdělíme do dvojic. Jeden z dvojice namaluje na papír jakýkoliv klikyhák, poté ho předá partnerovi a ten se ho pokusí dotvořit do nějaké podoby. Tuto

činnost je dobré zařadit, když už děti při nějaké činnosti neví jak dál nebo jsou unavené.

3. Skupinové nástěnné malby na dané téma – velký arch papíru připevníme na zeď nebo na tabuli. Dětem vysvětlíme téma a necháme je nejlépe pracovat všechny najednou.

Zajímavá témata jsou:

- čtyři roční období - děti jsou rozdělené do čtyř skupin, každé skupině určíme jeden roh papíru.
- pocity ze společného zážitku - návštěva ZOO nebo společně shlédnuté divadelní představení.
- země, vzduch, oheň, voda - děti se samy rozdělí do čtyř skupin a domluví se, který element chtějí malovat. Každá skupina si vybere jeden roh papíru, kde bude svůj námět zpracovávat.

4. Odvozování zvířat – Děti sedí v kruhu. Každý nakreslí na papír hlavu nějakého zvířete a pošle to dalšímu. Druhý dokreslí tělo. Třetí dokreslí nohy. Dál pokračují podle fantazie. Znázorňují prostředí ve kterém žijí, kdo s ním žije a podobně.

5. Vytváření mapy – Děti kreslí trasy autobusové linky, sanitky nebo cyklistické stesky. Trasa povede do těch míst, které děti v tu danou chvíli zajímají. K této práci je opět nutné použít velký arch papíru. (M. Liebmann, 2005)

4.2.3 Diskuse a závěr činnosti

„Pro diskusi je důležité prostor vhodně uspořádat. Je třeba aby každý věděl, o čem se hovoří, přičemž oční kontakt každého s každým zároveň usnadňuje skupinovou kohezi.“ (M. Liebmann, 2005, s. 44)

Zpětná vazba je nedílnou součástí skupinové tvorby. U některých dětí se můžeme setkat s nechtíví mluvit o svém výtvarném díle. V žádném případě je nemůžeme nutit. Necháme ho ať naslouchá diskusi ostatních a možná se také zapojí. Postupně k diskusi vyzýváme každé dítě. Všem dětem by měl být dopřán stejný prostor k vyjádření.

Nesnadnou, o to významnější částí je správné zakončení výtvarné činnosti. Při skupinové areterapii děti získávají mnoho nových zkušeností a zážitků. Někdy se může stát, že se jim těžko odpoutává od skupiny, proto je dobré na závěr zvolit společný rituál. Rituál může probíhat formou společné písně či relaxační hry. (J. Campellová, 2000)

5 CÍLE A CÍLOVÉ SKUPINY ARTETERAPIE

J. Šicková – Fabrici (2008) uvádí že, při každé arteterapeutické činnosti je nejdůležitější vytyčení a upřesnění cílů, kterých bychom chtěli dosáhnout. Při stanovení těchto cílů je nutné brát ohled na individualitu dětí a na jejich věk.

Můžeme si zvolit cíle individuální, mezi které patří uvolnění, schopnost sebevnímání, rozvoj fantazie a osobnosti, svoboda rozhodování, růst sebevědomí a sebehodnocení.

K sociálním cílům můžeme zařadit navazování kontaktů a kooperace ve skupině, schopnost společně řešit problémy, přijetí názorů ostatních, vytváření prosociálního chování ve skupině, snižování agresivního chování a vytváření prostoru pro impulzivní aktivity dětí.

5.1 Arteterapie s dětmi

„Arteterapie je s úspěchem aplikována především u dětí, které mají specifické problémy – neprospívají ve škole, trpí poruchou pozornosti nebo jinými problémy s chováním, delikventní děti, děti s emocionálními problémy.“ (J. Šicková- Fabrici, 2008, s.62)

U dětí se specifickými problémy se snažíme pomocí arteterapie posílit sebevědomí, zklidnit chování nebo motivovat děti k učení.

Arteterapie je velmi dobrým klíčem k navázání komunikace s týranými a zneužívanými dětmi. Charakteristickým projevem je regres v chování těchto dětí. Mohou být melancholické, mrzuté nebo příliš nesmělé. Zneužívané děti se samy často popisují jako hrozné, nesnesitelné a mají velmi nízké sebehodnocení. Tyto děti se projevují také velkou nedůvěrou vůči dospělým. Při arteterapii je potřeba postupovat velmi obezřetně a brát citlivě v úvahu všechny projevy jejich chování. Děti se musí cítit uvolněně a arteterapeutovi naprosto důvěřovat. U týraných či zneužívaných dětí je častou reakcí silný hněv. (J. Šicková- Fabrici, 2008)

„I masivní hněv lze ventilovat v kresbě, malbě, zejména však v práci s hlinou. Hlína je velice vhodný materiál pro svou velkou expresivně - vypovídající hodnotu, nese v sobě možnosti pohybu, změny, destrukce a imaginace.“ (J. Šicková- Fabrici, 2008, s.70)

Podle Šickové-Fabrici patří k častým příznakům v kresbách týraných a zneužívaných dětí zejména:

- kresba postavy s nohama od sebe, postava bez rukou či nohou,
- postavy jsou často oblečeny ve velmi vyzývavých šatech,
- postavy postrádající hlavu nebo spodní část – genitální oblast,
- postava je ohraničená nebo uzavřená v určitém prostoru,

- časté použití neobvyklých barevných kombinací - červené dveře či okna,
- v kresbě se mohou vyskytovat slzy, déšť, srdcovité tvary, kruhy nebo klíny.

Při diagnostice kresby je důležité postupovat velmi opatrně, jelikož může jednoduše dojít ke spoustě omylů. Diagnostikovat týrání či zneužívání může jen zkušený arteterapeut po dlouhodobější komunikaci s dítětem. Nesprávná diagnostika může způsobit nedozírné následky jak pro dítě, tak pro celou rodinu. (J. Šicková-Fabricsi, 2008)

II. PRAKTICKÁ ČÁST

6 PRAKTICKÁ ČÁST

6.1 Individuální a skupinová arteterapie

V praktické části se budu zabývat individuální i skupinovou arteterapií s dětmi v mateřské škole.

Náhodně si vyberu pět dětí. Všechny děti budou představeny stručnou kazuistikou. S každým dítětem provedu určité kresebné testy, které jsem již teoreticky rozebírala v kapitole 1. Chtěla bych provést srovnání schopností dětí předškolního věku, rozbor jejich kreseb a také pozorovat jejich počínání při netradičních výtvarných činnostech. K práci bude navozena klidná atmosféra a budou odstraněny všechny rušivé elementy. Dětem poskytnu dostatečný prostor k výtvarnému vyjádření a také dostatek výtvarných pomůcek. Individuální arteterapie bude podrobně popsána v kazuistikách v subkapitole 6.2 a bude doprovázena fotodokumentací.

Další činností bude skupinová arteterapie. Vyberu opět skupinu čtyř dětí z předškolní třídy v mateřské škole. S dětmi provedu skupinovou arteterapii, podle všech zásad arteterapie zmíněných v teoretické části bakalářské práce. Skupinová arteterapie bude podrobně popsána v subkapitole 6.3 a bude opět zdokumentována fotkami. K použití fotek do bakalářské práce jsem získala svolení rodičů všech dětí. Při práci bude opět navozena klidná a motivující atmosféra. Chtěla bych docílit toho, aby se děti při práci zcela uvolnily. Děti musí mít pocit naprosté svobody svého projevu, protože jenom touto cestou může být dosaženo arteterapeutického účinku.

6.2 Metodologie kazuistiky

„Kazuistika je systematické zkoumání jednotlivce prostřednictvím pozorování a rozhovoru, umožňující detailní poznávání chování, vývoje a rozvoje jeho osobnosti. Získané poznatky nelze zobecnit.“ (M. Musilová, 2002, s. 10)

Kazuistika je neexperimentální, výzkumná metoda života jednotlivce. Pedagogové využívají kazuistiku, pokud chtějí získat přehled o vývoji jedince. Často se tato metoda využívá zejména při sledování jedinců, kteří nějakým způsobem vybočují z normy. V první fázi kazuistiky se pozoruje chování dítěte. Pedagog může také požádat o rozhovor s poradcem k celkovému posouzení stavu zkoumaného dítěte. Celkový stav se určuje osobní, rodinnou a školní anamnézou. Ve druhé fázi se analyzují dosud získané údaje a plánuje se program pro lepší rozvoj dítěte. Stanoví se například terapie (v případě

bakalářské práce arteterapie) a zkoumají se výsledky působení terapie na dítě. Následně se ověřuje, zda byl postup stanoven správně. (M. Musilová, 2002)

Kazuistika chlapec – 7 let

Osobní anamnéza :

Chlapec je narozen 16.9.2002

Po nástupu do mateřské školy se chlapec nebyl schopen adaptovat. Působil velmi samotářsky. Motoricky byl zdatný. Chování chlapce bylo velmi zvláštní v tom, že připomínalo houpačku. Jeden den je komunikativní, až upovídaný. Druhý den odmítá komunikaci a působí dojmem, že neslyší a nerozumí tomu, co se po něm vyžaduje. Pokud je vyzván k samostatnému projevu, znejistí a začne se třást.

Chlapec má denně potřebu se sexuálně ukájet na lehátku při odpoledním odpočinku. Lehátko tedy musí mít stranou od ostatních dětí. Pokud mu to není umožněno, je velmi roztěkaný a nervózní.

Na konci roku se již zdálo, že se chlapec částečně adaptoval na mateřskou školu a jeho komunikace je na mnohem lepší úrovni.

Rodinná anamnéza :

Chlapec vyrůstá s matkou, dědou a babičkou. Otec je sice znám, ale v evidenčním listě mateřské školy není uveden. Chlapce si ze školky nevyzvedává.

Matka je bývalá narkomanka, což viditelně zanechalo stopy na jejím chování. Pro chlapce není autoritou, ale naopak něčím méněceným. Chlapec si na matku velmi dovoluje – neposlouchá a ubližuje jí (kouše, škrábe, kope). Nejednou jí utekl z mateřské školy ihned po té, co si ho sama vyzvedla. Matka ho potom zmateně hledala po celé škole a chlapec se schovával se škodolibou radostí na školní zahradě. S matkou je problematická komunikace a není možné se domluvit na určitých organizačních záležitostech. S veškerými požadavky se učitelky obracejí na dědečka.

Dědeček jako jediný z rodiny je pro chlapce autoritou. Spíše nahrazuje roli otce v rodině. Chlapec často velmi hezky mluví o své prababičce, kterou s matkou navštěvují. O otci často mluvil pouze v loňském roce. Letos měli v rodině nějaký problém. Chlapec učitelkám popisoval, že dědeček tatínka vyhodil a dokonce se poprali. Od té doby se chlapec o otci nezmiňuje.

Školní anamnéza :

První rok chlapcovy docházky se v řeči vyskytovala vada – zcela vynechával písmeno K. Pravidelnou péčí školního logopeda se po roce podařilo vadu řeči zcela odstranit.

V průběhu druhého roku začal mít chlapec velké problémy s komunikací a s hygienickými návyky (časté pomočování a kálení do šatů). Pokaždé když se mu stala tato „nehoda“, pokračoval dál ve hře, jakoby se nic nestalo. Učitelka na to musela přijít sama. Zdálo se, jako by se vracel ve vývoji nazpět. Chlapci se nedalo rozumně domluvit, tak musela problematiku vyřešit ředitelka mateřské školy a promluvit s dědečkem. Bylo mu citlivě doporučeno a vysvětleno, že by měli navštívit lékaře, protože tyto projevy chování u pětiletého dítěte nejsou zcela v pořádku.

Tento rok je chlapec již v předškolní třídě. Po rozmluvě s dědečkem se hygienické problémy jakoby zázrakem zcela vytratily.

Jeho chování je bohužel pořád jako na houpačce. Chlapec začal navštěvovat hudební kroužek v mateřské škole, což mu velmi prospívá. Získává větší sebevědomí při komunikaci a projevuje se u něho i hudební nadání. Dá se říci, že hudba a zpěv mají na chlapce uklidňující účinek.

Chlapce také velmi zajímají knihy, obzvláště encyklopedie. Díky péči dědečka má dobré povědomí o přírodě, společnosti a životním prostředí. V průběhu tohoto roku se chlapec doma naučil dokonce číst psát.

S chlapcem jsem vyzkoušela některé arteterapeutické kresebné testy.

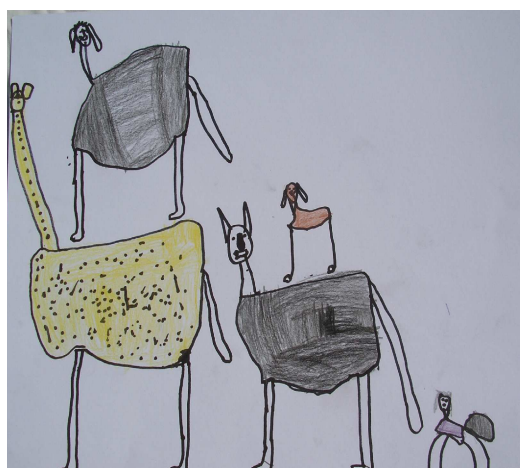
Kresba začarované rodiny

Chlapci jsem nachystala výkres a dala k dispozici silnější fixy a pastelky všech barev. Zvolil černé kontury a postavy zvířat vybarvil pastelkami.

Začala jsem mu vysvětlovat, aby si představil, že přišel kouzelník a začaroval jeho rodinu do zvířátek. Do jakých zvířat asi kouzelník rodinu začaroval?

Chlapec řekl, že by chtěl tatínka nakreslit jako slona, ale nemůže. Kdyby to totiž viděl děda, zlobil by se, protože se s otcem nemají rádi. Ujistila jsem ho, že může nakreslit co chce a dědovi ten obrázek nebudeme ukazovat. Sebe si představuje jako neohrožené zvíře.

Při rozhovoru nad obrázkem chlapec uvádí, že vlk - děda je silný a ochrání ho. Popral se totiž s otcem a porazil ho. Otec je pavouk, protože je slabý. O matce a babičce se nechtěl zmiňovat.

Obr. 7: Kresba začarované rodiny. Zvířata zajímavě rozdělil do třech úrovní. První nakreslil žirafu - znázorňující matku a na ní stojí fenka - znázorňující babičku. Vedle žirafy stojí vlk - děda a na vlkovi stojí pes - chlapec. V poslední řadě, stojí vedle zvířat pavouk - symbolizující otce.

Kresba postavy

Kresba lidské postavy je přiměřená věku dítěte. Tah při kreslení byl jistý. Postava obsahuje všechny důležité detaily. Oblečení vybarvil modrými a fialovými tóny barev. Zajímavé je tričko, které vypadá jako mříž. Údajně nekreslil sebe, ale kamaráda.

Obr. 8: Kresba postavy.

Kresba stromu

Strom je proporčně i barevně správný a realistický. Při rozhovoru nad obrázkem jsem chlapci kladla otázky, na které mi ochotně odpovídal. Strom vyrůstá v jeho zahradě v létě a je to jabloň. Strom je živý, ale slabý. Nejradší má korunu, protože je zelená.

Obr. 9: Kresba stromu.

Shrnutí

Z kazuistiky vyplývá, že chlapec vyrůstá v nestabilním rodinném prostředí. Přesto, že mu v rodině schází pevné vedení, je chlapec velmi bystrý a chytrý. V mateřské škole se mu učitelky věnují ze všech sil a postupem času se ukázalo, že to má smysl. Chlapce jsem si vybrala z toho důvodu, že vyrůstá ve zhoršeném sociálním prostředí a má problémy s komunikací a sebevyjadřováním. Jak je známo, metody arteterapie se výborně praktikují zejména s dětmi se zhoršenou komunikační schopností. Díky těmto metodám jsem se mohla ke chlapci více přiblížit a pochopit jeho chování.

Při kreslení začarované rodiny byl chlapec nervózní a nesoustředěný. Připadalo mi, jako by mu nebylo zrovna příjemné kreslit svou rodinu. Obrázek na mě působí velmi překvapivě. Svůj názor mohu spojit se širším kontextem, jelikož znám chlapce i jeho rodinu již delší dobu. Matku – žirafu a babičku - fenku nakreslil vedle sebe, protože v jeho životě hrají zhruba stejnou roli. Ani jedna z nich pro chlapce nejsou autoritou. Nejbližší vztah má s dědou, což velmi dobře vystihuje na obrázku, kde nakreslil sebe s dědou na stejné úrovni. Vlk symbolizuje silné zvíře a zároveň autoritu pro chlapce. V poslední řadě nakreslil otce - pavouka. Otec pro něj není důležitý, ale ani zanedbatelný. Nakreslil ho i přesto, že by se mohl dědeček na něho zlobit. Po dokončení obrázku trval na tom, že dědovi obrázek

nemůže ukázat.

Lidskou postavu kreslil sebejistě a rozhodně. Díky tomu, že chlapce docela dobře znám, působí na mě mřížované tričko jako klec. Na chlapcovu psychiku určitě doléhá tíživá rodinná situace. V průběhu času jsem ho opět několikrát pobídla ke kresbě postavy a na každé se objevuje již zmiňované mřížované tričko.

Obrázek stromu na mě působí velmi pozitivně, asi díky zelené barvě. Jablka na stromě nakreslil také zelená a ne červená. V teoretické části jsem zmínila, že zelená je barvou naděje, což může zrovna platit i v obrázku našeho chlapce.

Kazuistika chlapec – 7 let

Osobní anamnéza:

Narozen 4.5.2002.

Chlapec navštěvuje předškolní třídu. V loňském roce mu byl na doporučení pedagogicko - psychologické poradny doporučen odklad školní docházky. Rodiče s odkladem souhlasili.

Motoricky je chlapec celkem zdatný. Pohybové úkony zvládá, často je ale zbrklý a neschopný koncentrace. Po čase začaly mít u chlapce učitelky podezření na poruchu pozornosti s hyperaktivitou. Při pohybových hrách nerespektuje pravidla.

V činnostech jemné motoriky (stříhání, modelování) je velmi rychlý a nemá trpělivost. Práci málokdy dokončí bez problémů.

Osobní hygienu a sebeobsluhu zvládá.

Rodinná anamnéza:

Chlapec vyrůstá v úplné rodině se svým o pět let mladším bratrem.

Výchovný styl rodičů je příliš benevolentní. Vzhledem k chlapcově hyperaktivitě mu rodiče nevěnují dostatek pozornosti. Hlavou rodiny je spíše matka. Otec nevládne nad výchovou chlapce „pevnou rukou“. Chlapcovu výchovu kladně ovlivňují jeho prarodiče, jejichž rady rodiče bohužel nereflektují.

Školní anamnéza:

Při nástupu do mateřské školy se chlapec nebyl schopen začlenit mezi vrstevníky. Byl agresivní a neschopen se domluvit na společném řešení problému. Často tak vznikaly konflikty, které přetrvávají dodnes. Matce byla navržena návštěva speciálního pedagogického centra. Bohužel bez výsledků. Učitelky si tedy vytvořily vlastní

individuální vzdělávací plán.

V řeči se vyskytuje více druhů vad. Ve větách nepoužívá zájmena. Tempo řeči je překotné, často mu není rozumět. Věty jsou nesouvislé. Nyní, po dvou letech nastalo mírné zlepšení. Chlapec neudrží dlouho pozornost. Vyžaduje časté změny činností. Většinu náročnějších úkolů nedokončí. Velmi rád kreslí a právě u kreslení vydrží nejdéle. Přestože rád kreslí, nenavštěvuje výtvarný kroužek v mateřské škole.

Podle zprávy z pedagogicko – psychologické poradny vyšetření školní zralosti ze dne 2.4.2008 by měla mateřská škola:

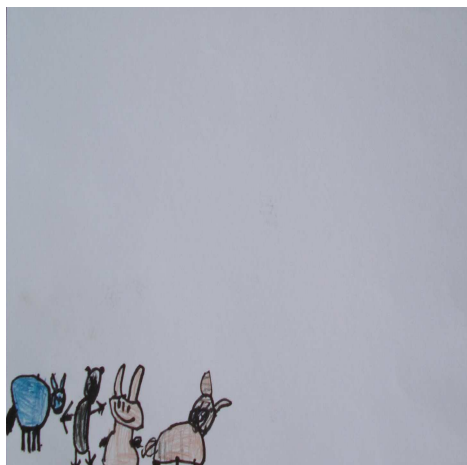
- pokračovat v logopedické péči,
- rozvíjet grafomotoriku a jemnou motoriku (uvolňovací cviky ruky, stavebnice, korálky, plastelína, stříhání, lepení),
- rozvíjet zrakové vnímání (hledat rozdíly, doplňování nedokončených obázků, bludiště),
- upevňovat početní představy,
- upevňovat pravolevou orientaci,
- postupně rozvíjet slovní zásobu, předčítat pohádky,
- rozvíjet schopnost soustředění, postupně zadávat drobné úkoly a trvat na jejich dokončení.

S chlapcem jsem provedla kresbu začarované rodiny a kresbu postavy.

Kresba začarované rodiny

Chlapci jsem vyprávěla příběh o kouzelníkovi a začarované rodině. Bez komentářů se pustil do kreslení. Nabídla jsem mu fixy, pastelky a výkres.

Po dokončení kresby jsem se s chlapcem snažila o obrázku mluvit. Ptala jsem se ho kdo z rodiny představuje jaké zvíře. Na otázky mi dokázal odpovídat. Při rozhovoru byl však velmi nesoustředěný a působil dojmem, že ho to nebaví. Rozhodla jsem se, že si dáme malou přestávku a chlapce jsem poslala do herny za ostatními dětmi. Po chvíli jsem ho opět přizvala k diskusi nad obrázkem. Chlapec mi dokázal říci pouze to, že otce nakreslil jako psa, protože ohlídá celou rodinu. Přeměnu ostatních členů rodiny, nebyl schopen zdůvodnit.

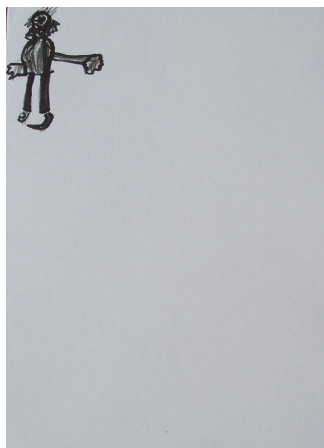

*Obr. 10: Kresba začarované rodiny.
Chlapec nejdříve nakreslil sebe
jako osla. Vedle něj postává bratr
jako křeček a matka jako králík.
Poslední v řadě je otec jako pes.*

Kresba postavy

Chlapci jsem nabídla stejný výběr kresebného materiálu a výkres..

Jeho kresba postavy naprosto neodpovídá věku. Postava poletuje někde v rohu výkresu a je vybarvena pouze černou barvou.

Obr. 11: Kresba postavy.

Shrnutí

Z kazuistiky vyplývá, že chlapec trpí poruchou pozornosti s hyperaktivitou. Z toho důvodu je mu v mateřské škole věnována individuální péče. Při kresebných testech jsem brala v úvahu jeho neklid a do činností jsem ho nenutila. Chlapec naštěstí kreslí rád, proto

nenastal žádný větší problém.

S kresbou začarované rodiny byl chlapec velmi rychle hotov. Z jeho kresby je velmi těžké poznat, jaká zvířata nakreslil. Všechna zvířata kreslil ve stejné velikosti, nerozlišoval žádnou perspektivu ani barevnost. Celkově na mě obrázek působí velmi chaoticky a nedokončeně. Chlapec byl s obrázkem naopak velmi spokojen.

S kresbou postavy byl chlapec opět velmi rychle hotov. Kreslení patří k jeho oblíbeným činnostem. Nejraději však kreslí témata, podle svého uvážení. Pokud po něm učitelka vyžaduje zobrazit určité téma, chlapec je částečně vyveden z míry. Troufám si tvrdit, že kresba postavy je typická pro dítě s poruchou hyperaktivity.

Kazuistika dívka – 5 let

Osobní anamnéza:

Dívka narozena 19.6.2003

Při nástupu do mateřské školy byla dívka velmi nejistá, zdrženlivá a plachá. Postupem času se velmi dobře začlenila do kolektivu a bez problémů začala navazovat dětská přátelství. V kolektivu dětí je oblíbená.

V pohybových činnostech byla zpočátku nejistá, později nastalo zlepšení. V současné době je velmi obratná a pohotová v míčových i soutěživých hrách.

Kvůli špatné výslovnosti, navštěvuje třetím rokem logopedii. Bohužel nenastává zlepšení.

Dívka je velmi citlivá, ráda pomáhá ostatním a bez zábran komunikuje s dětmi i s dospělými.

Rodinná anamnéza:

Dívka vyrůstá v úplné rodině se svou starší sestrou. Rodiče se oběma dívkám dostatečně věnují a ve výchově je vedou k samostatnosti. Z jejich komunikace lze velmi dobře vyčíst, že mají mezi sebou všichni velmi dobrý a blízký vztah. Často se stýkají s širší rodinou a mají výborné vztahy s prarodiči.

Celkově rodina působí velmi spokojeným dojmem a s rodiči je výborná spolupráce.

Školní anamnéza:

Dívka je v mateřské škole velmi spokojená a ráda se vyskytuje v kolektivu kamarádů. Není vůdčí typ, ale u ostatních dětí je oblíbená. Ochotně také pomáhá mladším dětem.

Dívka vyjadřuje svou představitost v tvořivých činnostech, jako je kreslení a keramika.

Její kresebný projev je velmi příjemný. Využívá citlivě široké palety barev. V mateřské škole navštěvuje folklorní a výtvarný kroužek. Při jakékoliv práci je samostatná a nevyžaduje neustálou pomoc. Je vnímavá a bystrá při komunikaci, bohužel během pobytu v mateřské škole se příliš nezlepšila ve výslovnosti.

Celkově je dívka připravena na školní docházku.

S dívkou jsem provedla kresbu lidské postavy a kresbu začarované rodiny.

Kresba začarované rodiny

Dívce jsem nabídla stejné pomůcky jako chlapcům – pastelky, fixy, výkres. Vybrala si pastelky a začala velmi rozvážně kreslit. Svoje počínání neustále komentovala.

Obr. 12: Kresba začarované rodiny. Dívka nejdříve nakreslila svou starší sestru jako koníka. Vedle koníka stojí kočka, která symbolizuje tatínka.

V koutku nakreslila rybníček a v něm maminku – rybičku. Nezapomněla také na to, že musí pršet, aby mamince rybníček nevyschl. Sebe nakreslila jako motýlka, který na všechny vidí z výšky.

Kresba postavy

Při kresbě postavy dívka zvolila na kontury silnou černou fixu a celý obrázek vybarvila pastelkami. Postavu umístila velmi dobře do formátu výkresu a opět využila pozitivních barev.

Obr. 13: Kresba postavy.

Shrnutí

Z kazuistiky vyplývá, že dívka vyrůstá ve stabilním rodinném prostředí. Proto působí velmi spokojeným a klidným dojmem. Také komunikace mezi rodiči a pedagogy v mateřské škole je velmi dobrá.

Při kresbě začarované rodiny velmi dobře využila prostoru na papíře i barev. Celkově na mě kresba působí velice pozitivním dojmem a zvířata jsou velmi dobře identifikovatelná. Dívka je velmi nápaditá a má hezký kresebný projev.

Kresba postavy obsahuje veškeré potřebné detaily, které by měla mít. Jen nohy jsou v porovnání s tělem trochu delší, ale to nemusí vůbec nic signalizovat. Celkově kresba odpovídá věku dívky.

Kazuistika chlapci A, B – 6 let – jednovaječná dvojčata

Jelikož se chování a vývoj chlapců většinou shoduje, shrnula jsem vše do jedné kazuistiky.

Osobní anamnéza:

Chlapci jsou narozeni 17.6.2002

Chlapec B je mladší z jednovaječných dvojčat.

Po nástupu do mateřské školy oba chlapci velmi trpěli separační úzkostí. Po relativně krátké době se jim podařilo začlenit do kolektivu. Nyní chlapci navštěvují předškolní třídu a na žádost rodičů, jim byl udělen odklad školní docházky.

Motoricky jsou chlapci zhruba na stejné úrovni, velmi zdatní. Vynikají v míčových hrách. Chlapec B je pouze o trochu méně samostatný, někdy potřebuje popostrčit. Většinou nejedná bez svého bratra, raději si počká na jeho názor.

V činnostech jemné motoriky jsou velmi zruční. Kresebný projev chlapce A je velmi originální. Kreslí i maluje s citem a výsledek je vždy výborný. Práci bez řečí dokončí. Chlapec B kreslí velmi rád jako jeho bratr. Při bližším porovnání jsou však jeho kresby méně propracované. Zadanou činnost bez problémů také vždy dokončí.

Chování chlapců je velmi dobré. Pouze chlapec A je urážlivější a vztahovačnější než jeho bratr.

V řeči se vyskytovaly vady, které se v průběhu tří let podařilo díky logopedii relativně odstranit.

Rodinná anamnéza:

Chlapci vyrůstají v neúplné rodině. Mají ještě o čtyři roky staršího bratra. V loňském roce se od rodiny odstěhoval otec a s matkou se rozvedli. Otec přerušil veškeré styky s rodinou a chlapci to nesli velmi těžce. Všichni sourozenci bývali často svědky hádek svých rodičů. Uzavřeli se do sebe a ztráceli zájem o komunikaci s ostatními dětmi. Komunikovali pouze spolu.

V současné době chlapci bydlí se svou matkou a bratrem u prarodičů. S otcem se již stýkají. Přesto hlavní výchovnou roli převzala matka. Postupem času se chování chlapců vrátilo do starých kolejí.

Rodiče chlapce velmi podporují ve sportovních aktivitách. Všichni tři sourozenci hrají aktivně fotbal i hokej, což je velmi baví.

Rodina žije velmi uspěchaně, ale na chlapce to nepůsobí nijak negativně.

Školní anamnéza:

Jakmile u chlapců odezněla počáteční separační úzkost, velmi dobře se na mateřskou školu adaptovali. Zpočátku si hráli převážně spolu. Postupem času si našli více kamarádů i z ostatních tříd. U dětí jsou oba bratři velmi oblíbení.

V loňském roce navštěvovali výtvarný kroužek. V kroužku si vedli oba výborně. Byli velmi samostatní a tvořiví. V letošním roce docházejí do hudebně pohybového kroužku, což výrazně přispívá ke správnému vývoji jejich řeči. Díky častým vystoupením se u chlapců odboural ostych vystoupit na veřejnosti.

Chlapci udrží pozornost a dokáží komunikovat ve smysluplných větách. Mají ucelené

matematické představy a jsou velmi vnímaví.

Oba chlapci jsou velmi zdatní jak po tělesné, tak psychické stránce. Jsou zralí pro školní docházku.

Podle zprávy z pedagogicko – psychologické poradny vyšetření školní zralosti ze dne 2.4.2008 by měla mateřská škola :

- pokračovat v odborné logopedické nápravě,
- nadále odstraňovat artikulační neobratnost,
- pokračovat v rozvoji jemné motoriky,
- provádět uvolňovací cviky rukou,
- upevňovat pravo-levou orientaci,
- upevnit správné pojmenování geometrických tvarů.

S chlapci jsem provedla kresbu začarované rodiny. Je zajímavý jejich odlišný pohled na věc. Také při kresbě postavy jde jasně vidět rozdíl v kresebném projevu mezi bratry.

Kresba postavy

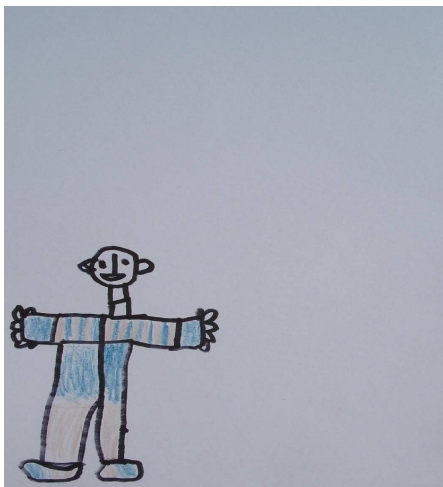
Chlapec A – postava je velmi dobře umístěna na formátu papíru. Chlapec zvolil černé kontury a oblečení velmi hezky a nápaditě vybarvil patelkami. Na kresbě si dal velmi záležet a nenechal se ničím rozptýlit.

Obr. 14: Kresba postavy, chlapec A.

Chlapec B – postava je umístěna v levém rohu výkresu. Chlapec zvolil černé kontury a příjemnou kombinaci dvou barev oblečení. Do práce se pustil bez rozmyšlení. S prací byl

relativně rychle hotov a nedal si na ni záležet tak jako jeho bratr.

Obr. 15: Kresba postavy, chlapec B.

Kresba začarované rodiny

Je velmi zajímavý odlišný pohled chlapců na zadaný úkol.

Chlapec A – po zadání se chlapec chvíli rozmýšlel, než se pustil do díla. Při kreslení působil sebejistě a ochotně mi popisoval, koho teď právě kreslí. Velmi mě překvapilo jak výsledná kresba vychází z reality. Jde vidět, že je chlapec velmi vnímavý.

*Obr. 16: Kresba začarované rodiny,
chlapec A.*

Maminku znázorňuje kočka. V těsném závěsu za kočkou je myš, která představuje jeho staršího bratra. Své dvojče si představuje jako psa. Sebe a svého otce nakreslil jako ptáčky vznášející se nad svou rodinou.

Chlapec B – chlapec zaujatě poslouchal příběh o kouzelníkovi a ihned se pustil do práce. Zvířata kreslil velmi sebejistě a zdálo se mi, že se vůbec nerozmýšlel. Velmi mě překvapilo, že každý z bratrů má úplně jinou kresbu a v ničem se neshodují.

*Obr. 17: Kresba začarované rodiny,
chlapec B.*

*Tatínka vidí chapec jako psa, který nese
na svém hřbetě nejstaršího bratra
začarovaného do myši. Za psem jde
kočka - matka, která nese na hřbetě
potkana – chlapcovo dvojče. Sám sebe
vidí jako největší zvíře v poslední řadě
– koně.*

Shrnutí

Z kazuistik chlapců je patrné, že se jejich chování většinou shoduje. Přesto bych hodnotila chlapce A jako průbojnějšího, samostatnějšího a komunikativnějšího. Chlapec B je také velmi šikovný, ale nemohu se zbavit dojmu, že nerad vystupuje ze stínu svého bratra. V současné době mají chlapci velmi složitou rodinou situaci, ale zdá se, že se ji naučili akceptovat.

Chlapec A – kresba lidské postavy naprosto odpovídá věku chlapce. Na první pohled je tělo výborně členěno a obsahuje veškeré důležité i méně důležité detaily. Kresba je velmi dobře propracovaná a barevně pestrá.

Z kresby začarované rodiny je viditelný rozdíl v chlapcově vztahu ke svým bratrům. Tento poznatek jsem získala nejen z jeho kresby. Dítě vidí jednoho z rodičů, jako létající zvíře. U rozvedených rodin je tento jev poměrně častý. Je skoro pravidlem, že je to ten rodič, který s rodinou nebydlí. Chlapec se může vidět ptáčkem proto, že by chtěl být se svým otcem častěji. Kresba je velmi hezky barevně laděna a působí uceleně.

Chlapec B - Kresba postavy odpovídá věku chlapce, ale je výrazně méně propracovaná,

než kresba jeho bratra. Neobsahuje tolik detailů a dokonce postavě chybí vlasy. Je možné, že chlapec jen momentálně vyvedlo z míry to, že jsem je na chvíli s bratrem rozdělila. Bylo to z toho důvodu, aby každý z nich pracoval samostatně. Jindy má chlapec B tendenci kreslit podle svého bratra a tomu jsem chtěla předejít. Ostatní kresby chlapce B jsou velmi nápadité.

V kresbě začarované rodiny jsou zvířata velmi hezky nakreslena. Obrázku chybí jen barevnost. Chlapec používal pouze dvě barvy – černou a hnědou. Zdá se, že chlapec vidí neustále svého otce jako vůdce smečky. Je možné, že si situaci nepřipouští tak dobře jako jeho bratr. Zajímavé je, že své bratry nakreslil jako malá, bezvýznamná zvířata a sebe na rozdíl od nich vidí jako velké a průbojné zvíře.

6.3 Skupinová arteterapie

Při praktikování skupinové arteterapie jsem vycházela z činností, které jsem popsala v teoretické části – kapitola 4.

6.3.1 Rozehřátí

Čárání se zavázanýma očima

Na tuto činnost jsem si náhodně vybrala čtyři děti ze třídy. Děti dostaly k dispozici výkres a pastelky. Nejdříve jsem jim zavázala oči a vysvětlila jim, že mohou kreslit cokoliv je napadne. Jakmile byly s prací hotovy, oči jsem jim odkryla. Děti si svoje dílo prohlédly a mohly v něm dále pokračovat. Vznikaly velmi zajímavé obrázky a práce děti hodně zaujala a bavila.

Obr. 18: Čárání se zavázanýma očima.

Stopy zvířat

Dětem jsem nabídla výkres a vodové barvy. Řekla jsem jim, aby si představily, že se jejich štětec změnil v nějaké zvířátko. To teď cestuje po papíře a zanechává stopy. Děti se do činnosti pustily s nadšením a výsledné práce byly nápadité.

Obr. 19: Stopy zvířat.

Malování různými částmi těla

Nabídla jsem dětem výkres a prstové barvy. Nyní jim byl pro změnu poskytnut velký prostor pro samostatné vyjádření. Mohly totiž malovat prsty nebo otiskovat ruce. Meze se fantazii nekladly. Téma bylo libovolné. Děti malovaly tak, jak se právě cítily. Výsledné malby působí velmi uvolněně a jsou nápadité. Malování prstovými barvami patří k nejoblíbenějším technikám mezi dětmi.

Obr. 20: Malování prstovými barvami.

6.3.2 Hlavní činnost

Autoportréty v životní velikosti

Na tuto činnost jsem si náhodně vybrala dvě děti. Byl jim poskytnut opět velký prostor k tvorbě. Nejdříve si jedno dítě lehlo na velký arch papíru a druhé dítě si ho nastavilo do potřebné pózy podle své představy. Po té následovalo obkreslení celého těla kamaráda. Výsledek děti velmi pobavil. Jakmile se obě děti vzájemně obkreslily, obraz dotvořily barevnými pastely. Děti si na práci daly velmi záležet a při činnosti byly velmi soustředěné.

Obr. 21: Autoportréty v životní velikosti.

Skupinové a nástěnné malby

Při této skupinové činnosti vznikl společný projekt a děti se do něho pustily opět s nadšením. Čtyři děti dostaly za úkol na velký arch papíru nakreslit čtvero ročních období. Samy se domlouvaly mezi sebou, kdo bude co kreslit a také si rozvrhly místo na papíře. Mezi dětmi byla výborná spolupráce a z výsledku měly nefalšovanou radost.

Obr. 22: Skupinová nástěnná malba.

Shrnutí

Dětem jsem při každé činnosti dala dostatečný časový prostor k vyjádření. Po skončení činností jsem vždy uspořádala výstavu obrazů. Každý malíř nám představil své dílo a krátce ho popsal.

Dle mého názoru by měly být tyto činnosti zařazovány častěji do výchovně vzdělávacího procesu. Děti předškolního věku jsou totiž ještě velmi hravé a ke svému vyjádření potřebují dostatečný prostor, který jim skupinová arteterapie může poskytnout. Odehrává se zde totiž učení hrou. Děti dostatečně poznávají vlastnosti výtvarných médií díky dobře motivovaným činnostem a hrám. Již dříve jsem zmínila, že při arteterapii nejde o výsledky, ale zejména o průběh činnosti. Je důležité, aby si děti po skončení odnesly příjemný pocit z dobře vykonané práce a ne vyumělkovaný výkres namalovaný pod drobnohledem učitelky. Děti se při arteterapeutických činnostech cítily velmi uvolněně a o jejich pocitech dost vypovídaly jejich rozesmáté a spokojené tváře.

Arteterapeutické techniky budu nyní zařazovat co nejčastěji. U dětí vedou ke zlepšení vzájemné spolupráce a také napomáhají resocializaci některých dětí. Podporují také prosociální chování a ohleduplnost k ostatním. Výtvarné činnosti pobavily nejen děti, ale také mě jako pozorovatele.

ZÁVĚR

Díky úkolům, které vyplynuly z bakalářské práce, jsem si velmi oblíbila techniky arteterapie. Rozhodla jsem se, že se tomuto tématu budu věnovat i nadále. Na knižním trhu je dostatek odborné literatury k tématu, které je velmi zajímavé a poučné.

Snažila jsem se, aby ve výsledném efektu došlo k vzájemnému propojení teoretické a praktické části bakalářské práce.

Cílem práce bylo zjistit, jak působí výtvarná výchova na psychiku dětí. U některých dětí se zhoršenou komunikací, je výborným nástrojem k porozumění právě jednoduché kreslení. Nejen, že je to osvědčená metoda mezi psychology, ale také mezi pedagogy. Já sama často používám kreslení k tomu, abych dětem lépe porozuměla. Předškolní děti jsou zkrátka malé na to, aby své pocity dokázaly vyjádřit slovně.

Studiem literatury k teoretické části, jsem se dozvěděla mnoho zajímavých informací. Také jsem si velmi dobře osvojila některé arteterapeutické techniky a kresebné testy, které jsem mohla ihned aplikovat na děti v mateřské škole. Při praktikování individuální arteterapie s dětmi jsem byla výsledky příjemně překvapena. Nejen, že děti činnost bavila, ale také se mezi mnou a dětmi vytvořil příjemný prostor pro komunikaci. Skupinová arteterapie byla také výborným nástrojem k porozumění dětem. Díky tomu, že jsem jim do tvorby nezasahovala, jsem mohla pozorovat, jakým způsobem mezi sebou komunikují a jak dokáží tvořivě odstraňovat překážky. Mile mě také překvapilo, že spolupracovali jako dlouhodobě zavedený tým a uvědomovaly si stejné prožitky z činnosti. Děti pracovaly s velkým zaujetím a zaměstnání je velmi bavilo.

Při práci s dětmi jsem si ověřila, že výtvarná výchova je velmi důležitým prvkem při skladbě výchovně vzdělávacího programu pro předškolní děti. Kladně působí na všestranný vývoj dítěte a především na rozvoj jeho tvořivosti. Při výtvarných činnostech se děti zklidní a dokáží se soustředit. Proto také výtvarná výchova, může působit jako prevence vzniku nežádoucích rysů osobnosti. Je důležité, aby pedagog ke každému dítěti přistupoval citlivě a s porozuměním. Děti se při výtvarných činnostech musí cítit uvolněně a prožívat radost ze zvládnutého a poznaného.

Mne samotnou výtvarná výchova značně obohacuje a inspiruje k neustálému získávání a předávání nových poznatků dětem.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- [1] BERKOVÁ, E. KNOTKOVÁ, E. *Koncepce mateřské školy s výtvarným zaměřením*. Zlín: 1995.
- [2] CAMPBELLOVÁ, J. *Techniky arteterapie ve výchově, sociální práci a klinické praxi*. 2. vyd. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-428-1.
- [3] FÜRST, M. *Psychologie*. Olomouc: Votobia, 1997. ISBN 80-7198-199-0.
- [4] HÁDLÍKOVÁ, B. Arteterapie a socializace dítěte (1), *Informatorium 3-8*. č.1. Praha: Portál, 2003. ISSN 1210-7506.
- [5] KOHLOVÁ, M. *200 výtvarných činností*. 1. vyd. Praha: Portál, 1996. ISBN 80-85282-90-9.
- [6] KUCHARSKÁ, A. Výtvarné projevy dětí II, *Informatorium 3-8*. č.9. Praha: Portál, 2000. ISSN 1210-7506.
- [7] LIEBEMANN, M. *Skupinová arteterapie*. 1. vyd. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7178-864-3.
- [8] MUSILOVÁ, M. *Případová studie jako součást pedagogické praxe*. 2. vyd. Olomouc: Vydavatelství UP, 2002. ISBN 80-244-0749-3.
- [9] ŠICKOVÁ-FABRICI, J. *Základy arteterapie*. 2. vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-408-3.
- [10] ŠIMÍČKOVÁ ČÍŽKOVÁ, J. a kol. *Přehled vývojové psychologie*. Olomouc: Vydavatelství UP, 2005. ISBN 80-244-0629-2.

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr. 1: Kresba postavy, chlapec 3 roky.....	12
Obr. 2: Kresba postavy, chlapec 3 roky.....	12
Obr. 3: Kresba postavy, chlapec 4 roky.....	13
Obr. 4: Kresba postavy, dívka 5 let.....	13
Obr. 5: Kresba postavy, dívka 6 let.....	13
Obr. 6: Kresba postavy, chlapec 7 let.....	13
Obr. 7: Kresba začarované rodiny.....	33
Obr. 8: Kresba postavy.....	33
Obr. 9: Kresba stromu.....	34
Obr. 10: Kresba začarované rodiny.....	37
Obr. 11: Kresba postavy.....	37
Obr. 12: Kresba začarované rodiny.....	39
Obr. 13: Kresba postavy.....	40
Obr. 14: Kresba postavy, chlapec A.....	42
Obr. 15: Kresba postavy, chlapec B.....	43
Obr. 16: Kresba začarované rodiny, chlapec A.....	43
Obr. 17: Kresba začarované rodiny, chlapec B.....	44
Obr. 18: Čárání se zavázanýma očima.....	45
Obr. 19: Stopy zvířat.....	46
Obr. 20: Malování prstovými barvami.....	46
Obr. 21: Autoportréty v životní velikosti.....	47
Obr. 22: Skupinová nástěnná malba.....	48
Obr. 23: Autoportréty v životní velikosti.....	54
Obr. 24: Autoportréty v životní velikosti.....	54
Obr. 25: Autoportréty v životní velikosti, výsledek činnosti.....	55
Obr. 26: Rozehřívací činnosti, čárání se zavázanýma očima.....	55
Obr. 27: Rozehřívací činnosti, dokreslování po odkrytí očí.....	56
Obr. 28: Výsledek čárání se zavázanýma očima.....	56
Obr. 29: Rozehřívací činnosti, stopy zvířat.....	57
Obr. 30: Výsledek činnosti, stopy zvířat.....	57
Obr. 31: Rozehřívací činnosti, malování prstovými barvami.....	58
Obr. 32: Výsledek malování prstovými barvami.....	58
Obr. 33: Skupinové nástěnné malby, čtvero ročních období.....	59

Obr. 34: Skupinové nástěnné malby, čtvero ročních období.....59
Obr. 35: Výsledek nástěnné malby, čtvero ročních období.....60

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha P 1: skupinová arteterapie s dětmi

PŘÍLOHA P 1: SKUPINOVÁ ARTETERAPIE S DĚTMI

Obr. 23: Autoportréty v životní velikosti.

Obr. 24: Autoportréty v životní velikosti.

Obr. 25: Autoportréty v životní velikosti, výsledek činnosti.

Obr. 26: Rozehřívací činnosti, čárání se zavázanýma očima.

Obr. 27: Rozehřívací činnosti, dokreslování po odkrytí očí.

Obr. 28: Výsledek čárání se zavázanýma očima.

Obr. 29: Rozehřívací činnosti, stopy zvířat.

Obr. 30: Výsledek činnosti, stopy zvířat.

Obr. 31: Rozehřívací činnosti, malování prstovými barvami.

Obr. 32: Výsledek malování prstovými barvami.

Obr. 33: Skupinové nástěnné malby, čtvero ročních období.

Obr. 34: Skupinové nástěnné malby, čtvero ročních období.

Obr. 35: Výsledek nástěnné malby, čtvero ročních období.